

ΑΙ ΕΥΧΑΙ ΤΟΥ ΟΡΘΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Τὰ κύρια λοιπὸν χαρακτηριστικὰ τῆς νέας μουσικῆς μεταρρυθμίσεως εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ σχηματισμὸς δύο ἀντιφωνούντων χορῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι οἱ χοροὶ οὗτοι δὲν ὑπέβαλλον πλῆρον, ἀλλ' ἔβαλλον, Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ ὑπόψαλμα ἢ ἡ ὑπακοὴ ἢ τὸ ἀκροστίχιον κατέστι μουσικὸν μέλος καὶ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ προσεδίδετο ὁλονὲν μεζῶν προσοχῇ. Ἐπὶ πλῆρον περὶ τοῦ Φλαβιανοῦ καὶ τοῦ Διοδώρου μαρτυρεῖται καθ' ἀπόσπασμά τι Θεοδώρου τοῦ Μοψουεστίας διασωθὲν παρὰ Νικήτη Χωνιάτη: «Illam spralmodiae speciem, quas antiphonas dicimus, illi ex Syrorum lingua in Graecam transtulerunt».(¹) (Ἐκεῖνο τῆς ψαλμωδίας τὸ εἶδος, ὃπερ ἀντίφωνα λέγομεν, ἐκεῖνοι ἐκ τῆς γλώσσης τῶν Σύρων εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετέφρασαν). Ἡ καινοτομία λοιπὸν τῶν Φλαβιανοῦ καὶ Διοδώρου συνίσταται καὶ εἰς τὸ ὅτι αἱ ἐπωδαὶ ἢ αἱ ὑπακοαὶ εἰς τὰ ὑποψάλματα δὲν εἶναι εἰλημμένα ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐκ τοῦ ψαλμοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ παντὸς τεμαχίου. Οἱ δύο οὗτοι μεταρρυθμιστὰ μετέφρασαν ἐκ τοῦ συριακοῦ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἐπωδὰς καὶ τὰ ἐκ τῆς τοιαύτης μεταφράσεως ἐφύμνια ἠδύναντο νὰ εἶνε καὶ ξένα πρὸς τὴν γραφὴν, ποιητικαὶ δηλαδὴ συνθέσεις ἐλευθέραι, ταῦτα δὲ εἶνε τὰ πρῶτα στιχηρά, τὰ παρεμβληθέντα εἰς τοὺς ψαλμικοὺς στίχους, ἅτινα ἀπετέλεσαν τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὸ στοιχειῶδες κύτταρον, ἐξ οὗ ἐξειλίχθη καὶ προῆλθε πᾶσα ἡ μετέπειτα ἑλληνικὴ ὕμνογραφία. Ὅτι δὲ πρόκειται πράγματι καὶ περὶ νέων ἐπωδῶν εἰς ἐλευθέραν ποιητικὴν ἔμπνευσιν ὀφειλομένην ὑποδηλοῦται καὶ ἐκ περικοπῆς τοῦ μνημονευθέντος ἀποσπάσματος τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, καθ' ἣν «Heterousiastae quidem...ita canere solebant. gloria Patri per filium in Spiritu sancto Flavianus autem primus cecinisse fertur gloria Patri et filio et Spiritui sancto». Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ ὅτι αἱ μεταφράσεις τῶν Φλαβιανοῦ καὶ Διοδώρου ἀνεφέροντο καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπωδῶν, αἵτινες ἤδη, ὡς εἴπομεν ἀποτελοῦσι συνθέσεις ποιητικὰς ἐλευθέρως κατὰ τὸ πνεῦμα μὲν τῆς Βίβλου συντεταγμένας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ αὐτολεξεὶ ἐξ αὐτῆς εἰλημμένας.

ε) Διάκρισις μεταξὺ ψάλλειν καὶ ὑποψάλλειν

Εἴπομεν ἤδη, ὅτι τῆς καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδίας τὸ μέλος ἦτο ἀπλοῦν καὶ ἀνεπιτήδευτον καὶ καθὼς ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον ἐπι-

1. Νικήτη Χωνιάτου Θησ. V. 30 Migne 139, 1390.

ζητήσας τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ χαρακτηρίζει τὴν ψαλμωδίαν ταύτην ἐν τῇ πρὸς τὸν Μαρκελλίνον ἐπιστολῇ αὐτοῦ, αὕτη ἦτο «τῶν ψαλμῶν ἐμμελῆς ἀνάγνωσις» συνιστᾷ δὲ ἐκεῖ «τοὺς ψαλμοὺς μετ' ᾠδῆς ἀναγινώσκεισθαι» Τὸ πρὸς ἀνάγνωσιν δὲ μᾶλλον ὁμοιάζον ἀρχαῖον τοῦτο μέλος ἀποδεικνύεται ἐπὶ πλέον καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι παρ' Αὐγουστίνῳ οἱ ὄροι *legere* (ἀναγινώσκειν) καὶ *cantare* (ψάλλειν) λαμβάνονται ἀδιαφόρως εἰς δῆλωσιν τῆς ἐμμελοῦς ἀπαγγελίας τῶν ψαλμῶν (1). Ἐὰν δὲ τὸ ψάλλειν ἦτο τόσον ἀπλοῦν, πολὺ ἀπλούστερον τούτου θὰ ἦτο τὸ ὑποψάλλειν.

Ὁ Αἰγουστίνος ζήσας εἰς χρόνους, καθ' οὓς τὸ πρῶτον εἰσῆχθη εἰς Μεδιόλανα ὑπὸ τοῦ Ἀμβροσίου ἢ ἀντιφωνικῆ ψαλμωδία «*secundum morem orientalium partium*», ἀνεμιμνήσκειτο ζωηρῶς τῆς ἱερᾶς συγκινήσεώς του, τὴν ὁποίαν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἐπιστροφῆς του προεκάλει εἰς αὐτὸν ἢ καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδία. Περὶ τῆς ἀντιφωνικῆς ψαλμωδίας ἐκφράζεται μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως θεωρῶν ἀσφαλέστερον νὰ ἐμμελῆν εἰς ὅ,τι συχνάκις ἤκουσε λεγόμενον περὶ τοῦ Ἀθανασίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας, ὅστις παρήγγελλεν οἱ ψαλμοὶ νὰ ἀπαγγέλλωνται μετ' ἐλαφροῦς τροπῆς τῆς φωνῆς, ὁμοίως μᾶλλον πρὸς ἀνάγνωσιν παρὰ πρὸς ᾄσμα (2). Συγκρίνων δ' ἀλλαγοῦ τὰ μέλη τῶν δύο ψαλμωδιῶν παρατηρεῖ: «Ὅταν ἐνθυμοῦμαι τὰ δάκρυα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα τὰ ἕσματα τῆς ἐκκλησίας Σου μοῦ προεκάλεσαν κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς πίστεώς μου, καὶ ὅτι σήμερον αἰσθάνομαι ἐμαντὸν συγκινούμενον οὐχὶ ἐκ τῶν τόνων τούτων (τῆς ἀντιφωνικῆς ψαλμωδίας), ἀλλ' ἐκ τῶν λόγων τῶν ἀπαγγελομένων μετὰ τῆς ὀρθῆς ἐκφράσεώς των διὰ φωνῆς καθαρᾶς, ἀναγνωρίζω ἐκ νέου πᾶσαν τὴν ὠφέλειαν τοῦ θεσμοῦ τούτου (τῆς καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδίας). Οὕτω κυμαίνομαι μεταξὺ τοῦ κινδύνου τοῦ τερπνοῦ καὶ τῆς πείρας τοῦ ὠφελίμου καὶ κλίνω μᾶλλον, χωρὶς νὰ ἐκφέρω γνώμην ἀμετάκλητον εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξω τὸ ᾄσμα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ νὰ γίνεταί ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἢ θέλεις τοῦ ὠτὸς νὰ ἐξυψοῖ εἰς τὰς κινήσεις τῆς εὐσεβείας τὸ πνεῦμα, τὸ λίαν ἀσθενὲς ἀκόμη. Ἀλλ' ὅμως ὅταν συμβαίη νὰ εἶμαι ἤττον συγκεκινημένος ἐκ τοῦ ψαλμικοῦ στίχου παρὰ ἐκ τοῦ μέλους, ὁμολογῶ ὅτι ἐμπίπτω εἰς ἀμάρτημα ἄξιον μετανοίας: θὰ ἤθελον τότε νὰ μὴ ἀκούω νὰ ψάλλουν» (3).

Ἐκ τούτων ἐμφαίνεται σαφῶς ἡ διαφορὰ τοῦ μέλους τῆς καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδίας πρὸς τὸ μέλος τῆς ἀντιφωνικῆς τοιαύτης. Ἐὰν δὲ τὸ ψάλλειν τοὺς ψαλμοὺς ἐν τῇ καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδίᾳ ἦτο ἐμμελῆς ἀπαγγελία, τὸ ὑποψάλλειν ἢ ὑπηχεῖν ἢ ὑπακούειν τὸν λαὸν τὰς ὑπακοὰς ἢ τὸ ἀκροστίχιον ἦτο ἔτι ἀπλούστερον, ὡς ἄλλως τε ἐμφαίνει καὶ ἡ ὑπὸ πρόθεσις ἐν τοῖς ρή-

1. Augustini Tract. in psalm. LIV, LXV, LXXXVIII, XCII.

2. Confessiones X, 33.

3. Retractationes II II, Migne P. L. 32,634.

μασι τούτοις (ὕπακούειν, ὑπηγεῖν, ὑποφάλλειν). Προδήλως δὲ τὸ κέντρον τοῦ βάρους ἐν τῇ ἀποκριτικῇ ψαλμωδίᾳ ἐπιπτε σχεδὸν ὁλόκληρον ἐπὶ τῆς ἔμμελοῦς ἀπαγγελίας τῶν ψαλμικῶν στίχων, εἰς τὸν κατάλληλον δὲ καὶ ἔμμελῆ τονισμόν τῶν λέξεων ἐκάστου ψαλμικοῦ στίχου ἐδίδετο ἢ ἰδιαιτέρα προσοχή. Ἡ ἀντιφωνικὴ ὁμως ψαλμωδία μετέφερε κατ' ἀρχάς μὲν μέρος τι τοῦ κέντρον τοῦ βάρους, βαθμηδὸν δὲ ὁλόκληρον τοῦτο ἐπὶ τῶν ὑπὸ τῶν δύο ἀντιφώνων χορῶν ψαλλομένων ἡμιστιχίων ἢ ὑπακοῶν ἢ ὑποψαλμάτων ἢ στροφῶν. Τὸ μέρος τοῦ λαοῦ, τὸ ὁποῖον ἤδη κατέλαβον οἱ χοροὶ ἤρχιζεν ἤδη νὰ καταλαμβάνη τὴν πρώτην γραμμὴν καὶ αἱ τέως ὑποψαλλόμενα ἐπῶδα ἢ τὰ ἐφύμνια ἐξετελοῦντο διὰ μελωδίας ὀλονὲν συνθετωτέρας καὶ πλέον ἐξεζητημένης. Ἡ προσοχὴ τοῦ ψάλτου πλέον ἐδύθη εἰς αὐτὰ καὶ οἱ ψαλμικοὶ στίχοι περιῆλθον εἰς δευτέραν μοῖραν, ἤρχισαν δ' ἔνωρις νὰ περικόπωνται, νὰ συντέμνωνται οἱ ψαλμοί, καὶ νὰ ἐκτοπίζωνται ὀλοτελῶς οὔτοι, ἐξ ὁλοκλήρου λησμονούμενοι. Ἐν παραδείγμα ἐκ τῆς σημερινῆς πράξεως: Τὸ κατὰ τὰς Μ. Τεσσαρακοστὰς ἐν ἑσπερινοῖς τῶν Κυριακῶν ψαλλόμενον μέγα προκείμενον Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τοῦ παιδός σου, ὅτι θλίβομαι, ταχὺ ἐπάκουσόν μου, πρόσχεῖς τῇ ψυχῇ μου καὶ λυτρώσαι αὐτήν, κατὰ τὴν ἀποκριτικὴν ψαλμωδίαν ἀπετέλει ὑπακοὴν ἢ ὑπόψαλμα ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐπαναλαμβανόμενον καὶ ὑποψαλλόμενον μεθ' ἑκάστον στίχον τοῦ οἰκείου ψαλμοῦ ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου ἔμμελῶς ἀπαγγελλόμενον. Ἐν τῇ ἀντιφωνικῇ ὁμως ψαλμωδίᾳ τὸ μέλος τῆς ὑπακοῆς ταύτης κατέστη σύνθετον καὶ ἐξόχως ἄρμονικόν. Τὸ ἀποτέλεσμα: Οἱ ψαλμοὶ καὶ στίχοι τοῦ ὄλου ψαλμοῦ περιωρίσθησαν μόνον εἰς δύο, ἀπαγγελλόμενοι ἀπλῶς ὑπὸ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ ὁ εἰς, ὑπὸ τοῦ δεξιοῦ ὁ ἕτερος, ἢ τέως δὲ ὑποψαλλομένη ὑπακοὴ ὡς προκείμενον ἤδη ἄργῶς ψαλλόμενον κατέλαβε τὴν ὅλην μουσικὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἔφερε πλήρη ἀνατροπὴν εἰς τὸ καθεστὼς τῆς καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδίας.

Ἦδη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς Αἰθερίας τῆς Μαυριτανῆς, ἧτις εἰς τὸ Ὀδοιπορικὸν αὐτῆς, ἀναγόμενον εἰς τὰ ἔτη μεταξὺ τοῦ 380 καὶ 388, παρέχει εἰς ἡμᾶς πληροφορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀκολουθιῶν, γίνεται σαφὴς διάκρισις μεταξὺ ἕμνων καὶ ἀντιφώνων, ἢ ψαλμῶν καὶ ἀντιφώνων καὶ ἀπαντῶσιν ἐν αὐτῷ αἱ φράσεις «dicitur unus ymnus et una antiphona», «dicuntur ymni etiam et antiphonae», «dicuntur interpositi ymni, dicuntur et antiphonae», ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἡ φράσις «dicuntur etiam psalmi lacernares sed et antiphonae diutius». Ἐκ τῶν φράσεων δὲ τούτων καὶ δὴ ἐκ τῆς τελευταίας συνάγει ὁ Leclercq (!) ὅτι ὑπῆρχεν ἤδη τελευτώντος τοῦ Δ' αἰῶνος ἐν Ἱεροσολύμοις μελωδία τις ἢ τοῦλάχιστον ρυθμὸς τις διάφορος διὰ τοὺς ψαλμοὺς καὶ διάφορος διὰ τὰ ἀντίφωνα, τὸ μέλος δὲ τῶν ἀντιφώνων ἦτο μακρότερον καὶ μᾶλλον ἐκτενές (diutius).

1. Ἐν ἄρθρῳ Antienne ἐν D. A. C. L. τόμ. I 2292.

στ) Διατήρησις καὶ τῆς καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδίας

Δὲν πρέπει ἐν τούτοις νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ἡ εἰσαγωγή τῆς ἀντιφωνικῆς ψαλμωδίας, ἣτις βαθμηδὸν συνεκέντρωσε τὴν ὄλην προσοχὴν αὐτῆς περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἐφυμνίου ἢ τῆς ὁλονὲν ἐξελισσομένης καὶ ἐνωρὶς ἀπὸ ἀπλοῦ τινος καὶ συντόμου τροπαρίου εἰς δλόκληρα συστήματα τροπαρίων χωρησάσης ἐπφδοῦ, παρεμέρισεν ὀλοτελῶς τὴν παλαιότεραν καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδίαν ἣτις ἐστρέφετο σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀπλοῦ μέλους τῶν ψαλμῶν ὀλοκλήρων. Κατὰ τῆς ἐκτοπίσεως ταύτης παρουσιάζοντο ὡς ἐμπόδια σχεδὸν ἀκατανίκητα οὐ μόνον ἡ ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας πράξεως συνήθεια καὶ αἱ καθ' αὐτὴν διαμεμορφωμέναι ἤδη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἀκολουθίαι, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίστασις τῶν ἀσκητῶν καὶ μοναχῶν. Ἄξιοσημείωτα ὡς πρὸς τὴν ἀντίστασιν ταύτην τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ Γεροντικὸν Παμβῶ (ἀββᾶ τῆς Νιτρίας). Ἐξ ἀφορμῆς δηλαδὴ μοναχοῦ, ἀπελθόντος εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ παραπονουμένου κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ, διότι οὔτε κανόνας οὔτε τροπάρια ψάλλουσιν οἱ μοναχοί, ὁ κατὰ τὸν Δ΄ αἰῶνα ἀκμάσας ἀββᾶς ἀπήντησεν: «Οὐαὶ ἡμῖν, τέκνον, ὅτι ἔφθασαν αἱ ἡμέραι, ἐν αἷς ὑπολείψουσιν οἱ μοναχοὶ τὴν στερεὰν τροφήν, τὴν διὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ρηθεῖσαν καὶ ἐξακολουθήσουσιν ἄσματα καὶ ἤχους. Ποία γὰρ κατάνυξις, ποῖα δάκρυα τίκονται ἐκ τῶν τροπαρίων; Εἰ γὰρ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ παριστάμεθα, ἐν πολλῇ κατανύξει ὀφείλομεν ἴστασθαι, καὶ οὐχὶ ἐν μετεωρισμῷ. Καὶ γὰρ οὐκ ἐξῆλθον οἱ μοναχοὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ, ἵνα παρίστανται τῷ Θεῷ καὶ μετεωρίζωνται καὶ μελωδοῦσιν ἄσματα καὶ μεταβαίνουσι πόδας». Ἄλλὰ καὶ οἱ μοναχοὶ τοῦ Σινᾶ ἤδη κατὰ τὸν στ΄ αἰῶνα ἐνέμενον εἰς τὴν ἀπλουστέραν καὶ ἐν συνεχείᾳ ψαλμωδίαν, τὴν μὴ γνωρίζουσαν οὐδεμίαν διακοπὴν ἐν τοῖς ψαλμοῖς καὶ δὲν ἤθελον ν' ἀκούσωσι περὶ τοῦ ἀντιφωνικοῦ ἄσματος οὔτε περὶ ἄλλου τινὸς προσεγγίζοντος πρὸς τὴν ἀντιφωνικὴν ψαλμωδίαν. Τοῦτο ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τῶν ἀββᾶδων Ἰωάννου καὶ Σωφρονίου, οἵτινες συμπαρακολουθήσαντες μετὰ τῶν ἐν Σινᾷ μοναχῶν τὴν παννυχίδα τῆς Κυριακῆς παρετήρησαν, ὅτι ἐκτὸς τῶν ψαλμῶν τῶν ἀνά πεντήκοντα εἰς ἐκάστην στάσιν ἀπαγγελλομένων καὶ τῶν ἐκ τῆς Κ. Δ. ἐκτενῶν ἀναγνωσμάτων τῶν μετὰ τῶν στασέων παρεμβαλλομένων οὐδὲν τροπάριον παρενεβλήθη. Ἐξ οὗ καὶ προέβαλον εἰς τὸν ἀββᾶν Νεῖλον τὴν ἐρώτησιν: Διατί εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Ἑσπερινοῦ δὲν ψάλλετε τροπάρια; Διατί εἰς τὸν κανόνα δὲν ψάλλετε τὸ Θεὸς Κύριος, εἰς τὰς στάσεις τῶν ψαλμῶν καθίσματα ἀναπαύσιμα, καθὼς καὶ εἰς τὴν ᾠδὴν τῶν Τριῶν Παίδων καὶ τὸ Μεγαλύνει καὶ τὸ Πᾶσα πνοή;

ζ) Τὸ προσελθὸν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο εἰδῶν
τῆς ψαλμωδίας καθεστῶς.

Οὕτω κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Μ. Βασιλείου τὸ καθεστῶς τὸ ἐκ συνδυασμοῦ τῆς καθ' ὑπακοὴν καὶ τῆς ἀντιφωνικῆς ψαλμωδίας κρατήσαν καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς τελευταίας ταύτης καὶ ὅπερ κατὰ τὰ κύρια αὐτοῦ σημεῖα διετηρήθη ἄχρι τοῦ νῦν, ὡς θὰ ἴδωμεν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀμετάβλητον, παρὰ τὴν τεραστίαν ἐξέλιξιν τοῦ ἀντιφώνου, εἶχε τελευτῶντος τοῦ Δ'. αἰῶνος ὡς ἔπεται : « Ἐκ νυκτὸς ὀρθοῖται παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς... Καὶ νῦν μὲν διχῆ διανεμηθέντες ἀντιψάλλουσιν ἀλλήλοις, ὁμοῦ μὲν τὴν μελέτην τῶν λογίων ἐντεῦθεν κρατύνοντες, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἀμετεώριστον τῶν καρδιῶν ἑαυτοῖς διοικούμενοι. Ἐπειτα πάλιν ἐπιτρέψαντες ἐνὶ κατάρχειν τοῦ μέλους, οἱ λοιποὶ ὑπηχοῦσι· καὶ οὕτως ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῆς ψαλμωδίας τὴν νύκτα διενεγκόντες, μεταξὺ προσευχόμενοι, ἡμέρας ἤδη ὑπολαμπούσης, πάντες κοινῆ ὡς ἕξ ἐνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας, τὸν τῆς ἔξομολογήσεως ψαλμὸν ἀναφέρουσι τῷ Κυρίῳ, ἴδια ἑαυτοῦ ἕκαστος τὰ ρήματα τῆς μετανοίας ποιοῦμενοι» (1).

Κατὰ ταῦτα, ὡς ὑπεμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Μ. Βασιλείου ἔχομεν *συνεχῆ ψαλμωδίαν*, τοῦ ψαλμοῦ μὴ διακοπτομένου, ἀλλὰ ψαλλομένου ἐν συνεχείᾳ εἴτε ὑφ' ἐνὸς καὶ μόνου, τοῦ ἀναγνώστου ἢ τοῦ ψάλτου, καὶ τοῦ λαοῦ ἐν τέλει τοῦ ψαλμοῦ ἢ τοῦ συγκροτήματος τῶν ψαλλῶν συνυπηχοῦντος τὰ ἀκροστίχια ἢ ἀκροτελεύτια, εἴτε καὶ ὑφ' ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ ἢ τοῦ χοροῦ, «πάντων κοινῆ ὡς ἕξ ἐνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας τὸν ψαλμὸν ἀναφερόντων τῷ Κυρίῳ. Τοῦτο εἶνε τὸ ἐν τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ ἐπικληθὲν *ἄσμα in directum*, καθὼς καὶ τὸ *tractus*. Τοῦ ὑπὸ παντὸς τοῦ χοροῦ ψαλλομένου ἐν συνεχείᾳ ψαλμοῦ ὑπάρχει κατὰ τὸν *Tommasi* παράδειγμα καὶ ἐν τῇ ἀμβρουσιανῇ λειτουργίᾳ μετὰ τὸ *capitule* τῶν αἰῶνων, ἔνθα «*ab utroque choro stante dicitur communiter et non alternatum*» (2).

Ἐχομεν ἕξ ἄλλου *διακοπτομένην ψαλμωδίαν*, τῆς ὁποίας πάλιν διεκρίθησαν δύο εἶδη (1). Ἡ καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδία, ἥτις ἐξειλίγη ἐν τέλει εἰς ἀντιφωνικὴν, καὶ κατ' αὐτὴν ὁ ψάλτης ἢ ὁ ἀναγνώστης ἀπήγγελλεν ἐμμελῶς κατὰ στίχους ψαλμὸν τινα καὶ μεθ' ἕκαστον στίχον ὁ χορὸς ἢ ὁ λαὸς ἀπεκρίνετο εἴτε δι' ἀναφωνήσεων (Ἀμήν, ἀλληλούϊα) ἢ δι' ἐπαναλήψεως τῶν ἀκροτελευτίων καὶ τῶν ἐφυμνίων ἢ καὶ ἐνὸς ψαλμικοῦ στίχου, ἐν εἴδει ἐπωδοῦ σταθερῶς ἐπαναλαμβανομένου καὶ (2) ἢ καθ' αὐτὸ ἀντιφωνικῆ ψαλμωδία, ἢ ὑπὸ δύο χορῶν ἐκτελουμένη, εἴτε τοῦ δευτέρου ἐπαναλαμβάνοντος τὸν αὐτὸν στίχον, τὸν ὁποῖον καὶ ὁ πρῶτος χορὸς, εἴτε οὐδὲμιᾶς ἐπαναλήψεως λαμβανούσης χώραν, ἀλλ' ἕκαστου χοροῦ προχωροῦντος κατὰ στίχους.

1. Ἐπιστολὴ 207.

2. Παρὰ Η. Leclercq ἐν ἄρθρῳ *Antienne* ἐνθα ἀν. 2299.

η) Ἡ συνεχῆς ψαλμωδία ἢ στιχολογία καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἀντίφωνα

Ἄς ἔλθωμεν εἰς τὴν συνεχῆ καὶ μὴ διακοπτομένην ψαλμωδίαν. Αὕτη ἀπέτελεσε τὴν κυρίαν βάσιν τῶν ἀκολουθιῶν, ἔκτοτε καὶ μέχρι τοῦ νῦν, εἶνε δὲ γνωστὴ ἐν τοῖς ἐν χρήσει λειτουργικοῖς βιβλίοις ὑπὸ τὸν ὄρον στιχολογία ἢ στιχολογία τοῦ ψαλτῆρος. Σήμερον βεβαίως ἀναγινώσκονται καὶ δὲν ἀπαγγέλλονται ἐμμελῶς οἱ ψαλμοὶ ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου, μόνον δὲ περισωθὲν λείψανον τῆς τοιαύτης ἐμμελοῦς ἀπαγγελίας ἔχομεν κατὰ τὴν Μ. Ἑβδομάδα ἐπὶ τῶν δύο ψαλμῶν, τῶν πρὸ τοῦ ἑξαψάλμου κατὰ τὸ Τυπικὸν τῆς Μ. Ἐκκλησίας εἰς μέλος συναφὲς πρὸς τὸ τῶν ἐν τῇ λειτουργίᾳ ἀναγνωσμάτων ἀπαγγελλομένων. Παρέμεινε ὁμως ἢ μετὰ τὸν Δ' αἰῶνα, ἴσως τὸν Ε' ἢ ᾤ αἰῶνα γενομένη διαίρεσις τοῦ ψαλτῆρος εἰς Καθίσματα καὶ εἰς Στάσεις, ἰσχύουσα ἄχρι τοῦ νῦν. Χειρόγραφον ψαλτῆρος τῆς Βοδληανῆς βιβλιοθήκης ἀναγόμενον εἰς τὸν Θ' αἰῶνα (1), εἰς σημείωσιν αὐτοῦ ἐν τῷ τέλει παρέχει εἰς ἡμᾶς πολῦτιμον πληροφορίαν: «Ὁμοῦ πάντες οἱ ψαλμοὶ ρν, ἀντίφωνα ξ, καθίσματα κ, στίχοι ,δωπβ [4882], καθὼς ψάλλει ἡ ἀγία τοῦ Θεοῦ ἡμῶν πόλις· ἐν δὲ τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, καθὼς ψάλλουσιν ἦτοι ὁ ἐκκλησιαστής εἰσι πάντες στίχοι ,βφμβ [2542], δόξαις οβ». Ἄξ ἄλλου ἕτερον χειρόγραφον τῆς αὐτῆς βιβλιοθήκης, περὶ οὗ θὰ εἰπῶμεν εὐθὺς κατωτέρω, παρέχον εἰς ἡμᾶς τὸν «κανόνα ἀντιφώνων τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας», μᾶς παρουσιάζει διαίρεσιν τοῦ ψαλτῆρος εἰς «ὁμοῦ ἀντίφωνα ξδ». Ἐκ τούτων ἐμφαίνεται, ὅτι τοῦ ὄρου ἀντιφώνων κρατήσαντος γενικῶς ἐπὶ τῆς ψαλμωδίας ἐν τῇ συνεχεῖ τοιαύτῃ, τῇ ὑφ' ἐνὸς τουτέστι ἐμμελῶς ἀπαγγέλλοντος καὶ ἄνευ διακοπῆς τοὺς ψαλμοὺς ἐκτελουμένην, ὀνομάσθησαν ἀντίφωνα αἱ στάσεις τῶν ψαλμῶν, αἱ ἐκ τριῶν ἢ δύο, ἔστι δ' ὅτε καὶ πλείονων ψαλμῶν ἀποτελούμεναι. Τὸ μεθ' ἑκάστην δὲ στάσιν ἐπακολουθοῦν Δόξα Πατρὶ μετὰ τοῦ τριπλοῦ ἀλληλουῖα καὶ Κύριε ἔλεησον ἀποτελεῖ τὸ ἀκροστίχιον ἢ τὸ ἐφύμνιον τὸ μετὰ τὸ πέρας ἑκάστου ἀντιφώνου ἐπιπαλλόμενον. Οὕτω ἕκαστον κάθισμα ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν τοιούτων ἀντιφώνων. Ὅτι δὲ μετὰ τὸν Δ' αἰῶνα αἱ στάσεις τῶν καθισμάτων ὀλόκληροι δέον νὰ λογίζωνται ὡς ἀντίφωνα, δυνάμεθα καὶ ἀλλαχόθεν νὰ συναγάγωμεν. Κατὰ τι εὐχολόγιον χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Δημητρίεβσκη(2). «Τῷ σαββάτῳ ἑσπέρας μετὰ τὸ τῶν ἁγίων πάντων, ἡ στιχολογία ἔτὸ Μακάριος ἀνὴρ εἰς ἦχον πλ.δ. τὸ πρῶτον ἀντίφωνον ἀεὶ, τὰ δὲ ἕτερα δύο Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαι με καὶ Κύριε ὁ Θεός μου εἰς τὸ ἐνεστώτα ἦχον.» Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι ἡ μὲν πρώτη στάσις τοῦ Πρώτου καθίσματος ἄρχεται διὰ τοῦ Μακάριος ἀνὴρ, ἡ δὲ δευτέρα διὰ τοῦ Ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαι με καὶ ἡ τρίτη

1. H. O. Coxe Catal. cod. manuscr. bibl. Bodleianae part I. Oxford 1853 σελ. 623.

2. Εὐχολόγια σελ. 607 πρβλ. καὶ σελ. 249

ψαλμοῦ (Κύριε ἐκέκραξα), ὅπως καὶ τὸ Σοὶ πρέπει ὕμνος τῷ Θεῷ εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους τῶν αἰνων. Ὡσαύτως καὶ εἰς τὸ εἰς στίχους τοῦ Ἀμώμου τοὺς κατὰ τὴν ἐπικήδειον ἀκολουθίαν ψαλλομένους ἦτοι τὸ Ἀλληλουῖα καὶ τὸ ἐλέησόν με Κύριε, εἰ καὶ τὰ ἀκροστιχία ταῦτα δὲν ἦσαν τὰ ἀρχικῶς μετὰ τῶν στάσεων τοῦ Ἀμώμου ψαλλόμενα, ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς θὰ ἴδωμεν. Διαπιστοῦται ὁμως ἐμφανέστερον, ὅτι τὰ ἀκροτελεύτια ταῦτα ἐψάλλοντο ἐν συνεχείᾳ μετὰ τῶν ψαλμικῶν στίχων ἐκ τοῦ ἀσματικοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἀσματικοῦ ἐσπερινοῦ οἱ ὁποῖοι ὑφ' ἣν μορφὴν προσέλαβον μετέπειτα, παρουσιάζονται προελθόντες ἐξ ἀκολουθιῶν, αἵτινες ἀπετελοῦντο ἐξ ἀντιφώνων συγκειμένων ἐξ ὀλοκλήρων στάσεων τῶν Καθισμάτων τοῦ ψαλτῆρος, τῶν ὁποίων οἱ ψαλμοὶ ἐστιχολογοῦντο ἐξ ὑπαμοιβῆς ὑπὸ τῶν χορῶν, παρεισαγομένων εἰς ἓνα ἕκαστον στίχον τῶν ἐφυμνίων ἢ τῶν ἀκροστιχιῶν τούτων, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

ι) Συντμήσεις καὶ ἐρατισμοὶ ἐν ταῖς ἀντιφωνικαῖς στιχολογίαις

Καθ' ὅσον ὁμως ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ἐτρέπετο ἐπὶ μέλη ἀργότερα, τεχνικώτερα καὶ συνθετώτερα, ἐπόμενον ἦτο ἡ ἐκτέλεισις τῶν ψαλμῶν ὀλοκλήρων, πολλῶ δὲ μᾶλλον τῶν στάσεων, ἢ ἀπαιτῆ χρόνον μακρόν. Ἐντεῦθεν τὸ κατ' ἀρχὰς μὲν τὰ ἀντίφωνα ταῦτα περιορίσθησαν εἰς ἓνα μόνον ψαλμόν, εἶτα δὲ εἰς κατ' ἐκλογὴν στίχους τινὰς ἐκ τοῦ ψαλμοῦ τούτου ἢ καὶ εἰς κατ' ἐρατισμὸν ἐκ διαφόρων ψαλμῶν συνθετόμενα ἀντίφωνα. Τοῦτο θὰ ἴδωμεν μὲν εἰς τὰς μνημονευθείσας ἀσματικὰς ἀκολουθίας, διαπιστοῦμεν δὲ καὶ εἰς τὰ μέχρι σήμερον ἀλληλουάρια καὶ προκείμενα, καθὼς καὶ εἰς τὰ μικρὰ λεγόμενα ἀντίφωνα. Ταῦτα ἀρχικῶς ἦσαν ὀλόκληροι ψαλμοὶ μεθ' ἕκαστον στίχον, τῶν ὁποίων ἐπανελαμβάνετο ὡς ἐπωδὸς τὸ ἀλληλουῖα ἢ ὁ ὡς προκείμενον γνωστὸς σήμερον στίχος ἢ καὶ τὸ ἐκτενέστερόν πως ἐφύμνιον. Οὕτω, ἐὰν ἠθέλομεν προσέξει εἰς τὰ προκείμενα τῶν Προφητειῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, θὰ ἴδωμεν ἕκει ὅτι ταῦτα ἀρχίζουσι ἀπὸ τοῦ Α'. Ψαλμοῦ καὶ χωροῦσι συνεχῶς, καὶ κατὰ σειρὰν εἰς τὸν Β', Γ' καὶ λοιποὺς ψαλμούς, τοῦ προκειμένου πάντοτε λαμβανόμενου ἐκ τοῦ ὅλου τὴν προφητείαν σημευμένου κατ' αὔξοντα ἀριθμὸν ψαλμοῦ καὶ τοῦ ἐπακολουθοῦντος εἰς τὸ προκείμενον στίχον ὄντος πάντοτε τοῦ πρώτου στίχου τοῦ ψαλμοῦ τούτου. Σήμερον ταῦτα συμποσοῦνται εἰς δύο μόνον στίχους, ἢ ἐπιγραφῆ ὁμως Προκείμενον ψαλμὸς (τάδε) ἤχος (τάδε) ὑποσημαίνει, ὅτι ὀλόκληρος ἄλλοτε ἐψάλλετο ὁ ψαλμὸς, ἐξ οὗ καὶ ὡς τελευταῖον ἀντίφωνον χαρακτηρίζεται τὸ πρὸ τοῦ Κύριε ἐκέκραξα ἐν τῷ ἀσματικῷ ἐσπερινῷ τοῦ Σαββάτου προκείμενον ὑπὸ Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης (').

1. «Καὶ εὐθὺς ὁ ψάλλον τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν ᾄδει προκείμενον, ὃ καὶ τελευταῖον ἀντίφωνον λέγεται... Τὸ Σαββάτω οὖν ἐσπέρας «Ἀναστήτω ὁ Θεός» λέγεται στίχος εἰς καὶ Δόξα καὶ ἰὺν, καὶ συναπτῶς τὸ Κύριε ἐκέκραξα μετὰ τοῦ ὑποψάλλου». (Ἐνθα ἀνωτ. Migne 155, 629).

διὰ τοῦ Κύριε ὁ Θεός μου. Ἔτι ἀλλας ἐνδείξεις περὶ τούτου ἔχομεν τόσον ἐκ τῆς διατάξεως τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, τῆς προτασσομένης τοῦ Εὐχολογίου (1), ὅσον καὶ ἐκ τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα (2), ἐνθα ὑπάρχει διατάξεις συναφῆς πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν τοῦ Εὐχολογίου τοῦ Δημητρίου ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἦχον, καθ' ὃν δέον νὰ ψάλλωνται τὰ δεύτερον καὶ τρίτον ἀντίφωνα. Ἐξ ἄλλου καὶ παρὰ τοῖς Σλαύοις ἡ παλαιὰ ὀνομασία τῶν στάσεων τῶν καθισμάτων τοῦ ψαλτηρίου εἶνε ἀκόμη ἡ ὀνομασία ἀντίφωνα (3). Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῶν Προηγιασμένων αἱ κατὰ τὰς συναπτὰς τῶν στάσεων τοῦ πρὸς Κύριον καθίσματος τοῦ ψαλτηρίου ἀναγινωσκόμενα εὐχαὶ ἐπιγράφονται εἰσέτι εὐχὴ τοῦ α' ἀντιφώνου, εὐχὴ τοῦ β' ἀντιφώνου, εὐχὴ τοῦ γ' ἀντιφώνου.

Ἐπὶ πλέον Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἁσματικοῦ ἐσπερινοῦ γράφει μετὰξὺ ἄλλων ὅτι ἐν τῷ ἐσπερινῷ «ἐν τῇ ἁγίᾳ Τεσσαρακοστῇ πάλιν λέγεσθαι κατὰ τὸ ἔθος τὰ ἕξ ἀντίφωνα ἢ τὸ ἐν κάθισμα μόνον» (4); ἐκ τούτου δὲ ἐμφαίνεται σαφῶς, ὅτι ἤδη καὶ ἐπὶ Συμεὼν τοῦ Θεσσαλονίκης ἐκράτει ἡ ὀνομασία αὕτη τοῦ στάσεων, ἐφ' ὅσον τὰ ὑπ' αὐτοῦ μνημονευόμενα ἕξ ἀντίφωνα, ὡς ἐκ τῆς ἐπακολουθούσης φράσεως «ἢ τὸ ἐν κάθισμα μόνον» ὑποδηλοῦται, ἀποτελοῦσι δύο καθίσματα.

θ) Ἀντιφωνικὴ στιχολογία καὶ τὰ κατ' αὐτὴν ἀντίφωνα

Ἄλλ' ἡ στιχολογία τῶν ψαλμῶν δὲν ἦτο μόνον συνεχῆς. Ὑπῆρξε καὶ διακοπτομένη, ἐντεῦθεν δὲ κατέληξε καὶ εἰς ἀντιφωνικήν. Μέχρι σήμερον ἔχομεν ψαλμοὺς κατὰ στίχους ἕξ ὑπαμοιβῆς ὑπὸ τῶν χορῶν ἑκατέρων ψαλλομένους. Ὁ πεντηκοστὸς ψαλμὸς κατὰ τὸν Ὁρθρον καὶ ὁ ἐπιλύχνιος ψαλμὸς κατὰ τὸν ἐσπερινὸν ψάλλονται κατὰ στίχους ἑνὸς ἑκάστου τῶν χορῶν ψάλλοντος ἀνὰ ἓνα στίχον καὶ κατὰ διαδοχὴν μέχρις ἐξαντλήσεως τοῦ ὅλου ψαλμοῦ. Τοῦτο γίνεται εἰς τὰς μονὰς καὶ ἐπὶ τῶν ψαλμῶν τῶν αἰνων. Εἰς εὐρύτεραν ἀκτίνα ἐγένετο τοῦτο παλαιότερον, ὡς δύναται νὰ συναχθῆ καὶ ἐκ τοῦ μνημονευθέντος κανόνος τῶν ἀντιφώνων τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας, ὅστις ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου Pitra, συνεπληρώθη δὲ κατὰ παλαιὸν χειρόγραφον ψαλτηρίου τοῦ Θ' αἰῶνος τῆς συνοδικῆς βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας ὑπὸ τοῦ L. Petit.

1. Εἰς τὸν ἐσπερινὸν τοῦ Σαββάτου σημειοῦται ἡ διάταξις ἐπανειλημμένως ὅτι «ὁ διάκονος ἐνδύεται ψαλλομένου τοῦ γ' ἀντιφώνου τοῦ ψαλτηρίου» (Ἴδε παρὰ Goar σελ. 3).

2. «Τὸ δεύτερον καὶ τρίτον ἀντίφωνον εἰς τὸν ἦχον τῆς ἡμέρας [κατ' ἀντίθεσιν δηλαδὴ πρὸς τὸ Μακάριος ἀνήρ] ἐν ἑκάστῳ δὲ ἀντιφώνῳ ποιεῖ ὁ διάκονος τὴν μικρὰν συναπτὴν» Ἐκδοσις Βενετίας 1691 σελ. 8'.

3. A. Maltzew, Die Nachtwache, Berlin 1892 σ. 28, 30 κ.λ.π.

4. Περὶ τῆς θείας Προσευχῆς κεφ. Τμς Migne 155, 628.

Κατὰ τὸν κανόνα τοῦτον οἱ ψαλμοὶ Α, Β, Ι-ΙΓ, ΙΖ, ΚΑ, ΚΔ, ΚΕ, ΚΗ, ΚΘ, ΛΑ, ΛΒ, ΛΕ, ΛΣΤ, ΛΗ, ΛΘ, ΜΑ, ΜΒ, ΜΗ, ΜΘ, ΝΔ, ΝΖ, ΝΗ, ΞΓ, ΞΔ, ΞΖ, Ο, ΟΓ, ΟΔ, ΟΖ, Π, ΠΑ, ΠΔ, ΠΗ. ἡ Α-ἡ Γ, ἡ Ζ-Ρ, ΡΒ, ΡΔ, ΡΘ-ΡΙΒ, ΡΙΖ, ΡΚΕ-ΡΑ, ΡΛΔ, ΡΛΕ, ΡΛΗ, ΡΛΘ, ΡΜΓ, ΡΜΔ, ἔχουσιν ἐφύμνιον τὸ Ἑλληλούϊα. Οἱ ψαλμοὶ Γ, Ν, ΞΒ, ΡΜΗ, ΡΜΘ, ΡΝ ἔχουσιν ἐφύμνιον Κατόρθωσον. Οἱ Δ, Ε, ΛΓ, ΛΔ, ΞΕ, ΞΣΤ, ΡΓ, τὸ Οἰκτείρησόν με, Κύριε. Οἱ ΙΔ, ΙΕ, ΙΣΤ, ΟΕ, ΟΣΤ, ΠΘ, ἡ, τὸ Φύλαξόν με Κύριε. Οἱ ΙΗ-Κ, ΛΖ, ΠΒ, ΠΓ, ΡΙΓ-ΡΙΣΤ, τὸ Ἐπάκουσόν μου Κύριε. Οἱ ΚΒ, ΚΓ, ΝΕ, ΝΣΤ τὸ Ἐλέησόν με, Κύριε. Οἱ ΚΣΤ, ΚΖ, ΝΘ-ΞΑ, ΡΖ, ΡΠ, τὸ Βοήθησόν μοι Κύριε. Οἱ Λ, ΟΑ, ΟΒ, ΡΕ, ΡΜΕ-ΡΜΖ, τὸ Ἀντιλαβοῦ μου Κύριε. Οἱ ΛΓ, ΛΔ, ΞΕ, ΞΣΤ, ΡΓ, τὸ Οἰκτείρησόν με Κύριε. Οἱ Μ, ΡΑ, ΡΜΑ, ΡΜΒ, τὸ Εἰσάκουσόν μου Κύριε. Οἱ ΜΓ, ΞΗ, ΞΘ, ἡ Δ-ἡ ΣΤ, τὸ Σῶσον ἡμᾶς Κύριε. Οἱ ΝΑ, ΝΒ, ΝΓ, ΠΣΤ, ΠΖ, ΡΛΑ-ΡΛΓ, τὸ Μνήσθητί μου Κύριε. Οἱ ΞΗ, ΞΘ, ἡ Δ-ἡ ΣΤ, τὸ Σῶσον ἡμᾶς Κύριε. Οἱ ΝΑ-ΝΓ, ΠΣΤ, ΠΖ, ΡΛΑ-ΡΛΓ, τὸ Μνήσθητί μου, Κύριε. Οἱ ΟΗ, ΟΘ, ΡΑΣΤ, ΡΛΖ, τὸ Ἰλάσθητί μοι, Κύριε. Οἱ ΡΙΗ-ΡΚΔ τὸ Ἐλέησον, Κύριε. Οἱ ΠΕ καὶ ΡΜ φέρουσι τὴν φράσιν «Κατὰ λύχνης» ἣτις ἀσφαλῶς δὲν ἀποτελεῖ ἐφύμνιον.

Κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ L. Pétit ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χειρογράφου τῆς συνοδ. βιβλιοθήκης τῆς Μόσχας ἐπινεχθείσας συμπληρώσεις καὶ διορθώσεις τὸ ἐφύμνιον Οἰκτείρησόν με Κύριε, φέρει καὶ ὁ ΣΤ' ψαλμός. Ὁ ΛΕ ψαλμός ἔχει ἐφύμνιον οὐχὶ τὸ Ἑλληλούϊα, ἀλλὰ τὸ Ἐπάκουσόν μου Κύριε. Τὸ Ἑλληλούϊα ἔχουσιν ἐφύμνιον καὶ οἱ ψαλμοὶ ΛΣ—ΛΗ, ἐνῶ οἱ ψαλμοὶ ΛΘ, Μ ἔχουσι τὸ εἰσάκουσόν μου, Κύριε. Οἱ ψαλμοὶ ΜΔ καὶ ΜΕ ἔχουσιν ἐφύμνιον τὸ Ἑλληλούϊα. Οἱ ΜΣ—ΜΖ, μὴ μνημονευόμενοι ἐν τῷ κανόνι τοῦ Ρίτρα, τὸ ἰλάσθητί μοι, Κύριε. Ὁ ψαλμός ΠΕ καὶ ΡΜ ἀντὶ τοῦ «Κατὰ λύχνης» ἔχουσι τὴν φράσιν «Κατὰ λυχνικόν». Οἱ ψαλμοὶ ΡΙΘ-ΡΚΔ τὸ Ἐλέησόν με Κύριε. Καὶ οἱ ψαλμοὶ ΡΜΑ-ΡΜΒ τὸ ἐπάκουσόν μου, Κύριε. Καὶ ὡς πρὸς τὰς ᾠδὰς ἡ μὲν Β' ἔχει ἐφύμνιον Δόξα σοι ὁ Θεός, ἡ Γ' ἐλέησόν με Κύριε, ἡ Δ' εἰσάκουσόν μου Κύριε, ἡ Ε' καὶ ΣΤ' οἰκτείρησόν με Κύριε, ἡ Ζ' καὶ Η' ἰλάσθητί μοι Κύριε, ἡ Θ' Εὐλογητὸς εἶ Κύριε.

Τὰ σύντομα ταῦτα ὑποψάλαματά τὰ ἐκ μιᾶς, δύο ἢ τεσσάρων τὸ πολὺ λέξεων ἀποτελούμενα, ἀντικατέστησαν τὴν ἐξ αὐτῶν τῶν ψαλμῶν λαμβανομένην ὑπακοήν, τὴν ἐξ ἑνὸς ὁλοκλήρου ἢ ἡμίσεος ψαλμικοῦ στίχου συγκειμένην, ἣτις ὑπηρείτο ἢ ὑπεψάλλετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐπικρατήσεως ὅμως τῆς ἀντιφωνικῆς ψαλμωδίας ὡς ἀκροτελεύτια ἑνὸς ἐκάστου τῶν ψαλμικῶν στίχων χρησιμεύοντα, ἐψάλλοντο ἐν συνεχείᾳ μετὰ τοῦ ὄλου στίχου ὑφ' ἑκατέρου τῶν χορῶν. Τοῦτο δύναται νὰ διαπιστωθῇ καὶ ἐκ τῆς σημερινῆς πράξεως, καθ' ἣν τὸ ἀκροστίχιον Εἰσάκουσόν μου Κύριε ψάλλεται συνδεδεμένως ὑπὸ τῶν χορῶν εἰς τοὺς δύο πρώτους στίχους τοῦ ἐπιλυχνίου

Εἰς τὴν σημερινὴν μας προᾶξιν τοιαῦτα προκείμενα περιεσώθησαν πλήρη καὶ ἄνευ συντμήσεώς τινος καὶ ἐν τῷ ἑσπερινῷ τοῦ Μ. Σαββάτου, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀντὶ τοῦ ἀλληλουαρίου ψάλλεται ἢ ἐκ τοῦ ψαλμοῦ πα ὑπακοῆ « Ἀνάστα ὁ Θεὸς κρῖνον τὴν γῆν ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι », ἐπαναλαμβανομένη μεθ' ἑνα ἕκαστον τῶν στίχων τοῦ ψαλμοῦ τούτου, τούτων δὲ ἐξαντλουμένων ἐπακολουθεῖ εὐθύς τὸ εὐαγγελικὸν ἀνάγνωσμα. Ἄλλὰ καὶ πρὸ τῆς συναπτῆς τῆς προτασσομένης τοῦ ἀποστολικοῦ ἀναγνώσματος, μετὰ τὸ τέλος τοῦ τελευταίου ἐκ τῆς Π. Δ. ἀναγνώσματος ψάλλεται ὁλόκληρος ὁ ὕμνος τῶν Τριῶν Παίδων μετ' ἐφουμνίου : « Τὸν Κύριον ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας ». Παλαιότερον δὲ μετὰ τὸ ἕκτον ἀνάγνωσμα ἐψάλλετο καὶ ὁλόκληρος ἡ πρώτη ᾠδὴ, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἀλλαγόθεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθμ. 20 μεμβρανίνου κώδικος καὶ ὑπ' ἀριθ. 614 ὁμοίου τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, ἐν τῷ ὁποίῳ ρητῶς μετὰ τὸ ἀνάγνωσμα τοῦτο ἀναγράφεται : « Εἶτα ἀνέρχονται οἱ ψάλται ἐν τῷ ἄμβωνι καὶ λέγουσιν Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται. Καὶ καθεξῆς τὴν ᾠδὴν ».

Ἐκ τῶν παλαιότερον δὲ μεταξὺ τῶν ἐκ τῆς Π. Δ. κατὰ τοὺς μεγάλους ἑσπερινούς ἀναγιγνωσκομένων ἀναγνωσμάτων ψαλλομένων προκειμένων, ὡς ταῦτα διεμορφώθησαν εἰς ἀντίφωνα ἐκ ψαλμῶν ὁλοκλήρων ἔχοντα ὡς ἐφουμνιον τροπᾶριον ὁλόκληρον, περιεσώθησαν εἰς τοὺς ἑσπερινούς τῶν Χριστουγέννων καὶ τῶν Θεοφανεῖων. Καὶ ἐν μὲν τῷ ἑσπερινῷ τῶν Χριστουγέννων ψάλλεται μετὰ μὲν τὸ τρίτον ἀνάγνωσμα τὸ τροπᾶριον Λαθῶν ἐτέχθης ὑπὸ τὸ σπῆλαιον, μεθ' ἑνα ἕκαστον δὲ στίχον τοῦ ποτ ψαλμοῦ ἐπαναλαμβάνεται ὡς ἐπρωδὴ τὸ ἀκροστίχιον τοῦ τροπαρίου « Καὶ μάγους σοὶ προσήνεγκεν ἐν πίστει προσκυνοῦντάς σε μεθ' ὧν ἐλέησον ἡμᾶς » μετὰ δὲ τὸ στ τὸ Τροπᾶριον Ἀνέτειλας Χριστὲ ἐκ Παρθένου κ.τ.λ. καὶ μεθ' ἑνα ἕκαστον στίχον τοῦ ἡβ ψαλμοῦ τὸ ἀκροστίχιον τοῦ τροπαρίου : « Μάγους ὀδηγήσας εἰς προσκύνησίν σου, μεθ' ὧν σὲ μεγαλύνομεν Ζωοδότα δόξα σοι ». Ἐν δὲ τῷ ἑσπερινῷ τῶν Θεοφανεῖων μετὰ τὸ τρίτον ἀνάγνωσμα τὸ Τροπᾶριον Ἐπεφάνης ἐν τῷ κόσμῳ, ἐπισυναπτομένου εἰς ἑνα ἕκαστον στίχον τοῦ ξς ψαλμοῦ τοῦ ἀκροστιχίου ἵνα φωτίσης τοὺς ἐν σκότει καθημένους, φιλόανθρωπε δόξα σοι, καὶ μετὰ τὸ ἕκτον τὸ τροπᾶριον Ἀμαρτωλοῖς καὶ τελώναις κ.τ.λ. εἰς τοὺς στίχους τοῦ ψαλμοῦ ἡβ ἐπισυναπτομένου τοῦ ἀκροστιχίου τοῦ τροπαρίου Ποῦ γὰρ εἶχε τὸ φῶς σου λάμπαι εἰ μὴ τοῖς ἐν σκότει καθημένοις ; Δόξα σοι.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ μικρὰ ἀντίφωνα, ταῦτα ἐκλήθησαν οὕτω, ὡς καὶ ὁ Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης σημειοῖ, « ὡς μὴ ψαλμοὺς τελείους ἔχοντα, ἀλλὰ στίχους ἐκάστου τέσσαρας κατ' ἐκλογὴν καὶ Δόξα καὶ νῦν » (1). Τοιαῦτα κυρίως θὰ ἡδυνάμεθα νὰ σημειώσωμεν ἐκ τῆς σημερινῆς πράξεως τὰ ἐν τῇ λει-

1. Ἐνθ' ἀνωτ. Migne 152, 632

τουργία ψαλλόμενα, τὰ ἔχοντα ὡς ἐφύμνια τὰ ταῖς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου σῶτερ... Σῶσον ἡμᾶς Υἱὲ Θεοῦ κ.τ.λ., ἅτινα πρότερον ἐψάλλοντο, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ ἐν τῷ ἀσματικῷ ἔσπερινῳ. Καὶ τὰ μικρὰ ταῦτα ἀντίφωνα παλαιότερον ἀπετελοῦντο ἐξ ὀλοκλήρων ψαλμῶν ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ διατάξεων τοῦ Τυπικοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας τοῦ Θ'. αἰῶνος ἀκούοντως σαφῶς ὑποδηλουσῶν τοῦτο. Οὕτω τῇ 1 Σεπτεμβρίου ἀπαντᾷ ἡ διάταξις «Ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας τὸ α' ψαλμὸς α' Ταῖς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου. Ἀντίφωνον β'. ψαλμὸς λ'. Ἀλληλουῖα τριπλοῦν, Ἀντίφωνον γ'. ψαλμὸς ξδ'. Σῶσον ἡμᾶς, υἱὲ Θεοῦ κ.τ.λ. Εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων σημεῖοι ἀντίφωνα τῆς λειτουργίας τοὺς ψαλμοὺς ρι, ρια, ρδ' τῇ 5 Ἰανουαρίου εἰς τὴν λειτουργίαν ἀντίφωνα τοὺς ψαλμοὺς κξ, κη, ριγ, τῇ 6 Ἰανουαρίου τοὺς ψαλμοὺς ριγ, ριδ, ριζ· κατὰ τὸ Πάσχα τοὺς ψαλμοὺς ξε, ξβ, ξγ⁽¹⁾, Ἀλλὰ καὶ ὁ Amalarius γράφων τῷ 833⁽²⁾, ἴσως περὶ ὀλοκλήρου ψαλμοῦ νὰ μαρτυρῇ, ὅταν ἀναφέρῃ, ὅτι ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας εἶχεν ἀκούσει νὰ ψάλλεται ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς λειτουργίας ὁ 94 ψαλμὸς, ἐκ στίχων τοῦ ὁποῦ ἀποτελεῖται σήμερον τὸ τρίτον ἀντίφωνον τῆς λειτουργίας. Ἐξ ὀλοκλήρων λοιπὸν ψαλμῶν τὸ κατ' ἀρχὰς ταῦτα ἀποτελούμενα μετὰ τὴν πρὸς τοὺς στίχους αὐτῶν σύναψιν τοῦ ἐφυμνίου ἢ καὶ ὀλοκλήρου τροπαρίου εἰς τοὺς στίχους τοῦ τρίτου ἀντιφώνου, κατήντησαν διὰ τῆς περικοπῆς τῶν περισσοτέρων στίχων τῶν νὰ γίνωσι μικρὰ ἀντίφωνα, ἥδη δὲ καὶ οἱ ὀλίγοι κατ' ἐκλογὴν ληφθέντες ἐκ τῶν ψαλμῶν τούτων στίχοι ἤρχισαν νὰ παραμερίζωνται καὶ οὕτω τὰ ἀντίφωνα ταῦτα τείνουσι νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόνον τὰ ἐφύμνια ἢ τὰ κατὰ τὴν μικρὰν εἴσοδον ψαλλόμενα ἀπολυτικά.

ια) Αἱ συντμήσεις καὶ περικοπαὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀναπτύξεως τῆς ὕμνολογίας

Τοῦτ' αὐτὸ ἐγένετο καὶ μετὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἐφυμνίου εἰς τροπάριον σύντομον, εἰς μακρότερον ἔπειτα καὶ εἰς συγκρότημα ὅλον τροπαρίων ἀκολούθως. Ἀπὸ τὸ κεκραγᾶριον καὶ τὸ Πεντηχοστᾶριον τῶν ἀσματικῶν ἀκολουθιῶν, ἅτινα ἦσαν σύντομα τροπάρια ἐν εἴδει ἐπαφδοῦ μεθ' ἕκαστον στίχον τοῦ 50 καὶ τοῦ 140 ψαλμοῦ ψαλλόμενα, πληροφοροῦμεθα, ὅτι τὸ τροπάριον σύντομον τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπανελαμβάνετο ὡς ἐπαφδὸς μεθ' ἕκαστον στίχον τῶν οἰκείων ψαλμῶν, ὡς τὰ ἐφύμνια κατὰ τὸν μνημονευθέντα κανόνα τῶν ἀντιφώνων τῆς τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν σημερινὴν μας προᾶξιν ἔχομεν λείψανα τοῦ καθεστῶτος τούτου ἔνθεν μὲν ἐν τῇ Θ' ᾠδῇ, ὅπου τὸ τροπάριον τὴν τιμιωτέραν ἐπαναλαμβάνεται μεθ' ἕκαστον στίχον τῆς ᾠδῆς τῆς Θεοτόκου, ἔνθεν δὲ ἐν τῷ Μεγ. Ἀποδείπνῳ, ὅπου τὸ σύντο-

1. Δημητριάδου Τυπικὰ Τομ. I σελ. 1. 36, 40, 42, 174, 146

2. De ord. Antiph. 21

μον τροπάριον Κύριε τῶν δυνάμεων ἐπαναλαμβάνεται μεθ' ἕκαστον στίχον τοῦ ΡΝ ψαλμοῦ καὶ ἐν τοῖς ἑσπερινοῖς τῶν Χριστογεννῶν καὶ τῶν Θεοφανεῶν τὰ μνημονευθέντα ἤδη ἀντίφωνα τῶν ἀναγνωσμάτων. Βαθμηδὸν ὁμως μετὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν μάλιστα τῶν τροπαρίων, τοῦ κέντρου τοῦ βάρους μεταπεσόντος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν τροπαρίων, οἱ βιβλικοὶ στίχοι παρεθεωρήθησαν καὶ ὀλοτελῶς ἐλησμονήθησαν. Οὕτω ἐν τῷ ἕπ' ἀριθ. 614 κώδικι τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης βλέπομεν, ὅτι ἑκάστου τροπαρίου τοῦ μεγάλου Κανόνος προηγεῖτο καὶ ἀνὰ εἷς στίχος ἐκ τῆς οἰκειᾶς βιβλικῆς ᾠδῆς, τῶν δὲ τροπαρίων τῶν μακαρισμῶν ἀνὰ εἷς βιβλικὸς μακαρισμὸς, ὡς μέχρι σήμερον καὶ ἐν τοῖς ἐντύποις Τριωδίου. Εἰς δὲ τὴν ἐνάτην ᾠδὴν ἐξαντιλοῦνται οἱ στίχοι τῶν ᾠδῶν τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ζαχαρίου ἐνὸς ἑκάστου τούτων ἀντιστοιχοῦντος πρὸς ἕνα ἑκαστὸν τῶν τροπαρίων τῆς ᾠδῆς. Ἐκ τούτου ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἐντύπῳ διατάξεσιν περὶ τῶν τροπαρίων τῶν τριωδίων καὶ τετραωδίων ἐμφαίνεται σαφῶς, ὅτι τὰ τροπάρια τὰ ἀποτελοῦντα, τοὺς διωδίους ἢ τριωδίους ἢ τετραωδίους ἢ ἐνναωδίους κανόνας ἐψάλλοντο ἄλλοτε συνημμένως μετὰ τῶν στίχων τῶν ᾠδῶν (1), ὅπως σήμερον τὰ ἑσπέρια ἀναστάσιμα μετὰ στίχων τῶν ψαλμῶν ρμα, ρκθ, ρις καὶ τὰ ἀναστάσιμα τοῦ ὄρθρου μετὰ στίχων ἐκ τοῦ ρν ψαλμοῦ. Βαθμηδὸν ὁμως αἱ βιβλικαὶ ᾠδαὶ παρεμερίσθησαν καὶ τὰ τροπάρια τῶν κανόνων ἀντὶ στίχων βιβλικῶν προσέλαβον ὡς προτασσόμενα πλέον ἐφύμνια ἢ μᾶλλον προὔμνια τὰ ἐξ ἐλευθέ-

1. Αἱ ᾠδαὶ ἐψάλλοντο κατὰ στίχους, τοῦ μὲν μετὰ τὸν ἄλλον ἀντιφώνως, εἰς τοὺς τελευταίους δὲ στίχους αὐτῶν προσηρτῶντο καὶ τὰ τροπάρια. Ἡ τάξις αὕτη ἐμφαίνεται μὲν σαφῶς ἐν τῇ μορφῇ, ὑφ' ἣν ἐμφανίζονται αἱ ᾠδαὶ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐντύποις Ὁρολογίως τῆς σήμερον, ἐνθα οἱ τελευταῖοι στίχοι χωρίζονται τῶν λοιπῶν μετ' ἰδίᾳ ἐπιγραφῆς, ὑποδηλοῦσης ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι ἐψάλλοντο συνδεδεμένως μετὰ τῶν τροπαρίων. Οὕτω εἰς τὰς ᾠδὰς ταύτας (πλὴν τῆς Βαε) βλέπομεν ἐν τῷ ἐντύπῳ Ὁρολογίῳ τὰς ἐπιγραφὰς *Εἰς στίχους Η'* (προκειμένου περὶ κανόνων ἐχόντων ἐν τῇ οἰκειᾷ ᾠδῇ ὀκτώ ψαλησόμενα τροπάρια) πρὸ τῶν ἐξ τελευταίων στίχων τῆς ᾠδῆς, τῶν δύο τελευταίων τροπαρίων ψαλλομένων εἰς τὸ Δόξα καὶ νῦν καὶ *Εἰς στίχους ΣΤ'* πρὸ τῶν τεσσάρων στίχων τῆς ᾠδῆς (ὅταν εἶς εἶναι τὰ ψαλησόμενα τροπάρια) ἢ *Εἰς στίχους Δ'*. Μαρτυρεῖται δὲ ρητῶς καὶ ὑπὸ διατάξεώς τινος τοῦ Τριωδίου (Τῆ Δευτέρᾳ τῆς Α' ἑβδομάδος εἰς τὸν Ὁρθρον) καθ' ἣν: «Εὐθὺς τῷ Κυρίῳ ἄσωμεν εἰς τὸν ἦχον τοῦ κανόνος τοῦ μηναίου, τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἀγίου. Ψάλλομεν δὲ αὐτὸν μετὰ τοῦ Εἰρμοῦ ᾠδῆς. Ἀπὸ δὲ τοῦ στίχου τοῦ τότε ἔσπευαν ἠγεμόνες Ἐδώμ εισέρχονται τὰ Τριωδία καὶ λέγομεν δ' τροπάρια τοῦ κυρίου Ἰωσήφ. Εἰς δὲ τὸ Κύριος βουσιλεύων τῶν αἰῶνων [προτελευταῖος στίχος τῆς ᾠδῆς] ἀρχεται τὸ τριωδίου τοῦ κυρίου Θεοδώρου καὶ ψάλλομεν ὁ εἰς χορὸς τὸ ἐν τροπάριον, ὁ δὲ ἕτερος τὸ ἄλλο· εἶθ' οὕτως ἐνουμένων τῶν δύο χορῶν δοξάζομεν ὑψηλοτέρᾳ φωνῇ καὶ ψάλλομεν τὸ τριαδικὸν τροπάριον τοῦ Τριωδίου. Καὶ νῦν Θεοτοκίον. Καὶ πάλιν ψάλλομεν ὑψηλοτέρᾳ τῇ φωνῇ· λέγομεν τὸ Δόξα σοι ὁ Θεὸς ἡμῶν, δόξα σοι. Καὶ ψάλλομεν καὶ τὸ ἕτερον τροπάριον τοῦ κυρίου Θεοδώρου. Ἐπεὶ γὰρ ἀνὰ ε' τροπάρια ἔχει ἡ ᾠδὴ ὑστερον δὲ λέγομεν Καταβασίαν τὸν Εἰρμόν τοῦ δευτέρου κανόνος. Οὕτω ποιούμεν ἐφ' ὅλην τὴν ἁγίαν Τεσσαρακοστήν».

ρας συντάξεως προελθόντα ἡμιστίχια, δόξα τῇ ἀγία ἀναστάσει σου Κύριε, καὶ Ὑπεραγία Θεοτόκε πρέσβευε ὑπὲρ ἡμῶν, ἢ Ἅγιε τοῦ Θεοῦ πρέσβευε ἢ Σταυρέ, σῶσον ἡμᾶς τῇ δυνάμει σου ὑπὲρ ἡμῶν κ.λ.π.

Παράδειγμα κλασσικὸν τῆς τοιαύτης μετατροπῆς τῆς συνεπαγαγούσης τὴν ἔκπτωσιν τῶν βιβλικῶν στίχων παρέχεται ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι ἐκ τῆς Ἀκολουθίας «τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν καὶ ὑπερτίμων καὶ φωτοποιῶν παθῶν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Τὰ τροπάρια τῶν ἀντιφώνων τῆς ἀκολουθίας, ὡς συνεπιμαρτυρεῖται καὶ ἐκ κώδικός τινος δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Ἀ. Παπαδοπούλου - Κεραμέως⁽¹⁾, ἐψάλλοντο συνειμμένως μετὰ βιβλικῶν στίχων *δευτερούμενα*. Διότι καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς ἀντιφωνίας, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ δεξιοῦ χοροῦ ψαλλόμενον ἐφύμνιον ἢ τροπάριον ἀντεφωνεῖτο δευτερούμενον ἢ ἐκ δευτέρου ψαλλόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ ἀριστεροῦ χοροῦ. Κατὰ τὸν ὑπ' ἀριθ. 614 κώδικα λοιπὸν τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης ψάλλομεν **«Ἀντίφωνον α** καὶ δευτεροῦντες αὐτά. Ἄρχοντες λαῶν κ.τ.λ. Στίχ. Ἰνατὶ ἐφρύαξαν ἔθνη. Στίχ. Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς. Λόγον παράνομον κ.τ.λ. Στίχ. Διαρρήξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν καὶ ἀπορήψωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν. Στίχ. Ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς... Ἀντίφωνον β Στίχ. Φησὶν ὁ παράνομος... Στίχ. Ὅτι ἐδόλωσε... Στίχ. Ἀνομίαν ἐλογίσατο ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ. Στίχ. Κύριε ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἔλεός σου. Ἀντίφωνον γ. Στίχ. Δίκασον, Κύριε, τοὺς ἀδικοῦντάς με κ.λ.π. στίχοι ἐκ τοῦ λδ' ψαλμοῦ. Ἀντίφωνον δ. Κύριε τίς παροικήσει κ.τ.λ. (στίχοι ἐκ τοῦ ιδ ψαλμοῦ). Ἀντίφωνον ε. Ἐδοκίμασας τὴν καρδίαν μου ἐπεσκέψω νυκτὸς κ.τ.λ. (στίχοι ἐκ τοῦ ις ψαλμοῦ). Ἀντίφωνον ς. Τί ἐγκαυχᾷ ἐν κακίᾳ ὁ δυνατὸς κ.τ.λ. (στίχοι ἐκ τοῦ να ψαλμοῦ). Ἀντίφωνον ζ. Στίχ. Κύριε ὁ Θεός μου ἐπὶ σοὶ ἤλπισα. Στίχ. Ἐξεγέρθητι Κύριε. Ἀντίφωνον η. Στίχ. Ἐλέησόν με ὁ Θεός ἐλέησον. Στίχ. Κεκραῖξομαι. Ἀντίφωνον θ. Στίχ. Σῶσόν με ὁ Θεός, ὅτι εἰσήλθωσαν. Στίχ. Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης. Ἀντίφωνον ι. Στίχ. Εἶπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Στίχ. Οὐχὶ γνώσσονται πάντες. Στίχ. Πάντες ἐξέκλιναν. Ἀντίφωνον ια. Στίχ. Κύριε ὁ Θεός τῆς σωτηρίας μου. Στίχ. Ἐθεντὸ με ἐν κλάκῳ κατωτάτῳ. Στίχ. Παρεδόθην καὶ οὐκ ἐξεπορευομένην. Ἀντίφωνον ιβ. Στίχ. Ἐξελοῦμαι ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου. Στίχ. Ρῦσαι με ἐκ τῶν ἐργαζομένων. Στίχ. Ἐξεγέρθητι εἰς συνάντησιν. Στίχ. Ἐπιστρέψουσι. Ἀντίφωνον ιγ. Στίχ. Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου. Στίχ. Ὅτι κατεδίωξεν ὁ ἐχθρός... Στίχ. Ἐκάθισέ με ἐν σκοτεινοῖς... Ἀντίφωνον ιδ. Στίχ. Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν ὀργιζέσθωσαν. Στ. Ἐξομολογησάσθωσαν. Ἀντίφωνον ιε. Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου πρόσχες μοι... Στίχ. Ὁ Θεός μου κεκραῖξομαι. Στίχ. Πάντες οἱ θεοροῦντές με. Στίχ. Περιεκύκλωσάν με κ.τ.λ.

1. Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, τόμ. II, σελ. 118.

Ἔχομεν ἐνταῦθα παράδειγμα ἀντιφώνων εἰς ἓνα καὶ μόνον ψαλμὸν περιορισμένων, οἱ στίχοι δὲ τῶν ψαλμῶν τούτων συσταλέντες τὸ κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν δευτερουμένων τροπαρίων, βαθμηδὸν παρεμερίσθησαν καὶ ἐξέπεσαν, ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ τὰ τροπάρια ἔπαυσαν νὰ δευτεροῦνται καὶ ἀντὶ δώδεκα ποῦ ἐγίνοντο ἄλλοτε, σήμερον ἐκτελοῦνται εἰς ἕξ, ὅσος εἶναι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν τροπαρίων ἐκάστου ἀντιφώνου.

Τοιαῦτα ἀντίφωνα, ὡς ἐκ τοῦ ἀνωτέρω παραδείγματος δύναται τις νὰ συναγάγῃ — ὑπῆρξαν καὶ οἱ λεγόμενοι ἀναβαθμοί, ἦτοι τὰ βραχέα τροπάρια τὰ κατὰ τοὺς ὄρθρους τῶν Κυριακῶν ψαλλόμενα πρὸ τοῦ προκειμένου καὶ τὰ ὅποια ἐν συνόλῳ συμποσούμενα εἰς εἴκοσι καὶ πέντε κατανέμονται ἀνὰ τρία εἰς ἕκαστον ἤχον, καὶ μόνον εἰς τὸν πλ. δ'. τοποθετοῦνται τέσσαρα. Ἐκαστον ἐκ τῶν ἀντιφώνων τούτων τῆς Ὀκτωήχου ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἓνα ψαλμὸν τοῦ ψαλτηρίου, εἰς τρόπον ὥστε διὰ τοὺς τέσσαρας κατὰ σειρὰν ἤχους τὰ δώδεκα ἀντίφωνα ἀντιστοιχοῦσι πρὸς δώδεκα ψαλμοὺς τῶν ἀναβαθμῶν, ἀφιεμένων οὕτω τῶν τριῶν τελευταίων ψαλμῶν τοῦ καθίσματος τῶν Πρὸς Κύριον ἢ τῶν ἀναβαθμῶν. Εἰς τοὺς πλαγίους ἤχους ἄρχονται καὶ πάλιν τὰ ἀντίφωνα ἀπὸ τοῦ πρώτου ψαλμοῦ τοῦ καθίσματος τῶν ἀναβαθμῶν καὶ ἀφιεμένων τῶν ψαλμῶν 131 καὶ 133 ἄνευ ἀντιστοίχων ἀντιφώνων, εἰς τὸν ἤχον πλ. δ'. ἀντὶ τριῶν ὑπάρχουσι τέσσαρα ἀντίφωνα. Δεδομένου δ' ὅτι ἐν τισὶ χειρογράφοις εὗρηται ψαλμοὶ ὀλόκληροὶ ἐπιγραφόμενοι ἀντίφωνα ψαλλόμενα εἰς ἱεράρχας καὶ μάρτυρας κ.τ.λ.⁽¹⁾, δυνάμεθα ἐντεῦθεν νὰ εἰκάζωμεν, ὅτι εἰς τὰ τροπάρια ταῦτα τῶν ἀναβαθμῶν τῆς Ὀκτωήχου ἐπισυνήπνοντο ἄλλοτε εἰς τοὺς στίχους τῶν οἰκείων ψαλμῶν τῶν Ἀναβαθμῶν. Ὡς πρόσθετός τις ἔνδειξις περὶ τούτου θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ χρησιμεύσῃ καὶ τὸ ὅτι ἐν τῷ ἁσματικῷ ὄρθρῳ τῆς Κυριακῆς κατὰ τὸν Συμεῶν τῆς Θεσσαλονίκης ὁ ἕτερος τῶν ἄνευ ἀντιστοίχων τροπαρίων ἐν τοῖς ἀναβαθμοῖς τῆς Ὀκτωήχου καταλειπομένων δύο ψαλμῶν. Ἐξ ἄλλου εἰς ἐκ τῶν ψαλμῶν τῶν ᾠδῶν τῶν ἀναβαθμῶν ὁ ψαλμὸς 133 ἐπισυνάπτεται ὡς τρίτος ψαλμὸς εἰς τοὺς δύο ψαλμοὺς τοὺς ἐκ τοῦ ἑξαψάλμου ἐν τῷ ἁσματικῷ ὄρθρῳ ψαλλομένους.

1. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 902 κώδιξ τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης μετὰ τοὺς πολυελέους συνεχίζει ὡς ἑξῆς; «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἀγίῳ καὶ μερικῶν ἀντιφώνων. Καὶ τὰ μὲν παρόντα ψάλλονται εἰς τὰ τῆς ἑορτῆς τῆς Θεοτόκου Λόγον ἀγαθὸν ἐξηρεύεσθαι ἢ καρδία μου... ἕτερα ἀντίφωνα ψαλλόμενα εἰς δσίους καὶ εἰς λιτανείας, ἀλλὰ δὴ καὶ τὴν Κυριακὴν τῆς Τυροβάγου Ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος. Ἔτερα ἀντίφωνα ψαλλόμενα εἰς ἱεράρχας καὶ μάρτυρας [ὀλόκληρον τὸν ψαλμ. 111 καὶ οὐδένα ἄλλον] Ἔτερα ἀντιφωνάρια εἰς τὴν σύναξιν τῶν ἀσωμάτων [ὀλόκληρος ὁ ψαλμ. 148] κ.τ.λ. Πρὸβλ. καὶ τὸν ὑπ' ἀριθ. 2175 μουσικὸν κώδικα τῆς αὐτῆς Βιβλιοθήκης.

Β΄.

ΑΣΜΑΤΙΚΑΙ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΙ

Μετὰ τὰ περὶ ψαλμωδίας καὶ τῆς ἐν γένει ἐξελιξέως αὐτῆς λεχθέντα δυνάμεθα ἤδη νὰ παρακολουθήσωμεν εὐχερῶς καὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ ἑσπερινοῦ, καθὼς καὶ τὴν σχέσιν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν ὑπὸ Συμεῶν τοῦ Θεσσαλονίκης κυρίως γνωριζομένων εἰς ἡμᾶς ῥηματικῶν ἀκολουθιῶν τοῦ ὄρθρου καὶ ἑσπερινοῦ πρὸς τὸ σημερινὸν τυπικὸν αὐτῶν.

α) Τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν Τυπικὸν

Κατὰ τὸν Συμεῶν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ εἶχεν ἤδη κρατήσῃ «ἐν ταῖς μοναῖς καὶ σχεδὸν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις ἡ τοῦ ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων Τυπικοῦ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα τάξις». Τὴν τάξιν ταύτην ὁ Συμεῶν εὕρισκει «ἀναγκαιοτάτην καὶ πατρικὴν. Καὶ γὰρ ὁ θεῖος Πατὴρ ἡμῶν Σάββας ταύτην διευτώσατο παραλαβὼν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ ἐν ἁγίοις Εὐθυμίου καὶ Θεοκτίστου, οὗτοι δέ γε ἀπὸ τῶν πρὸ αὐτῶν καὶ τοῦ ὁμολογητοῦ Χαρίτωνος παρελήφασιν». Τὸ Τυπικὸν τοῦτο τοῦ ἁγίου Σάββα κατὰ τὸν αὐτὸν Συμεῶν «ὁ ἐν ἁγίοις Πατὴρ ἡμῶν Σωφρόνιος ὁ τῆς ἁγίας πόλεως πατριάρχης φιλοπονήσας ἐξέθετο· καὶ μετ' αὐτὸν πάλιν ὁ θεῖος ἡμῶν καὶ θεολογικὸς Πατὴρ ὁ Δαμασκηνὸς Ἰωάννης ἀνενώσατο» (1).

Ἡ παλαιότης τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Τυπικοῦ ἀνάγεται οὕτω εἰς τοὺς

1. Συμεῶν ἐνθ' ἄνωτ. κεφ. ΤΒ', ΤΓ'. Migne 155, 556. Πρβλ. καὶ ἐν χειρογράφοις Τυπικοῖς δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Δημητρ. «Δεῖ τοίνυν τὸν προσετώτα πᾶσαν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν, ἵνα μὴ τι τῶν ἐν τῷ παρόντι Τυπικῷ μικρὸν ἢ μείζον κατὰ τινα αἰτίαν παροραθῇ, ἀλλὰ φυλάττεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀκολουθία, τάξις τε καὶ κατάστασις πᾶσα ἀπαράθροιστος καὶ ἀμεταποίητος, καθὼς παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν πατέρων παρεδόθη ἡμῖν, καὶ ἐν ταῖς ἁγίαις αὐτῶν μοναῖς τε καὶ λαύραις νενομοθέτηται, ἧγουν Εὐθυμίου τοῦ μεγάλου, Σάββα τοῦ ἡγιασμένου, Θεοδοσίου τοῦ κοινοβιάρχου, Γερασίμου τοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ, ᾧ δεδούλευκεν ὁ θῆρ, Χαρίτωνος τοῦ ὁμολογητοῦ καὶ Κυριακοῦ τοῦ ἀναχωρητοῦ, οἵτινες ἀλληλοπαρόχως, ὡς περὶ τινα κληρον, ταύτην ἀπὸ τῶν παρόντων οἱ μετὰ ταῦτα διαδεξάμενοι δηλαδὴ, ὡς παρὰ πατέρων οἱ υἱοί, ἵνα μήπως τῇ ἀγράφῳ ἐκδόσει καὶ χρονία παραδρομῇ λήθης βυθοῖς ἐμπροσθοῦσα ἀμαρθηθεῖ, ζήλω θείῳ κινήθεις ὁ ἐν πατριάρχαις μέγας Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος, ἐγγράφως ταύτην τοῖς εἰς μετέπειτα παρέδωκεν, ὡς δὲ λόγος, ὅτι τὴν ἁγίαν λαύραν τοῦ μεγάλου Σάββα οἱ βάρβαροι ἐνεπίρρησαν καὶ τὸ ποιηθὲν σύγγραμμα τῷ μοχαρίτῃ Σωφρονίῳ πυρὸς παρανάλωμα γέγονε. Καὶ ὁ τὰ θεῖα σοφὸς Ἰωάννης ὁ πᾶν ὁ Δαμασκηνὸς τὸ ἐπώνυμον, καὶ ὡς φίλεργος μέλισσα τὰς γλυκυτέρας κηρίου καὶ μέλιτος ἱερὰς πατρικὰς παραδόσεις συλλεξάμενος, ἔκτοτε καὶ μέχρι νῦν ἐκάστη γενεᾷ διασώζονται» (D σελ. 255 Χειρόγραφον XV αἰῶνος Ἑσνοφῶντος Ἄθω Νο 57 Πρβλ. καὶ σελ. 658 «Τυπικὸν ἱερὸν ἐκ τε τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ καὶ Στουδιτῶν καὶ ἁγίου ὄρους Ἄθω συλλεγὲν καὶ πλουτισθὲν κατὰ τὴν νῦν τάξιν τῶν εἰσαγῶν μονῶν (τοῦ 1851) καθὼς καὶ σελίδα 637).

πρώτους αἰῶνας, τοὺς ἐπακολουθήσαντας εἰς τοὺς εἰρηνικοὺς καιροὺς τῆς ἐκκλησίας, ἦτοι τοὺς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Δ' αἰῶνος, δεδομένου δέ, ὅτι τὰ Ἱεροσόλυμα ἐνωρὶς ἀνήχθησαν εἰς κέντρον εὐλαβοῦς προσκυνήσεως, ὅπου συνεχῶς συνέρρεον πανταχόθεν προσκυνηταί, τὰς ἐν Ἱεροσολύμοις τελετὰς εἰς ἀπομίμησιν τῶν ἀπανταχοῦ ἐκκλησιῶν προβάλλοντες εἰς τὴν τούτων εἰσαγωγὴν εἰς τὰ ἴδια αὐτῶν τυπικὰ ἐπιτυγχάνοντες, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον, πῶς αἱ λεγόμεναι ἁσματικαὶ ἀκολουθίαι, τὰς ὁποίας κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Συμεῶν «αἱ καθολικαὶ ἐκκλησίαι πᾶσαι ἀνὰ τὴν οἰκουμένην ἀπαρχῆς ἐτέλουν μελωδικῶς, μηδὲν χωρὶς λέγουσαι μέλους, ἔξαιρέτως δὲ αἱ μέγιστα ἐκκλησίαι τῆς Κωνσταντίνου καὶ Ἀντιοχείας ποτὲ καὶ Θεσσαλονίκης» (1), παρουσιάζουσι καθεστῶς διάφορον τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις κρατούντων. Τὸ καθεστῶς τοῦτο κατὰ τὸν Συμεῶν κατηγορήθη ἐν Κωνσταντινουλεὶ ὅταν αὕτη ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Λατίνων. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἐν τούτοις τοῦ Συμεῶν ἐτελεῖτο καὶ ἐν Κων/πόλει ἡ ἁσματικὴ ἀκολουθία καθ' ὠρισμένης ἑορτᾶς ἦτοι «τῆ ἑορτῆ τῆς ὑψώσεως, καὶ ἐν τῇ κοιμήσει τῆς Θεομήτορος καὶ τῆ τοῦ Χρυσορρήμονος μνήμη» (2).

β) Ἡ βᾶσις τῶν τε ἁσματικῶν καὶ μὴ ἀκολουθιῶν κοινή

Βαθυτέρα ὅμως τοῦ ζητήματος ἔρευνα παρουσιάζει ἀναντιρρήτως, ὅτι κατὰ βᾶσιν οὐδεμία διαφορὰ οὐσιώδους χωρίζει τὸ τυπικὸν τῆς ἐκκλησίας τῆς Κων/λεως καὶ τῶν λοιπῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν κέντρων τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ τυπικοῦ. Καὶ τοῦτο καὶ ἐκεῖνα προῆλθον ἐκ τῆς αὐτῆς βάσεως καὶ ἀρχῆς καὶ δὲν ἀποτελοῦσι παρὰ ἐξελίξεις καὶ μεταβολὰς ἐπενεχθείσας εἰς πρωταρχικόν τι καὶ κοινὸν εἰς ἀπάσας τὰς κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἐλληνικὰς ὀρθοδόξους ἐκκλησίας τυπικόν (3).

(Συνεχίζεται)

1. Ἐνθ' ἄνω. κεφ. TME Migne 155, 624

2. Αὐτόθι κεφ. TA Migne 155, 553

3. Τοῦτο ὀρθῶς ὑπόπτευσε καὶ ὁ Εὐάγγ. Ἀντωνιάδης ἐν τῇ μνημονευθείσῃ περὶ ἁσματικῶν ἀκολουθιῶν μελέτῃ του (Ἴδε ἀνατόπου σελ. 79 καὶ ἐξῆς) συναγαγὼν τὰ συμπεράσματα αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βᾶσει μόνον τῆς συγκρίσεως τῶν κοινῶν στοιχείων τῶν ἐν ταῖς ἀκολουθίαις ταύταις καὶ τῶν ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν παρατηρουμένων.